

ГАЛУЗЕВА СТРУКТУРА СУЧАСНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ Й ДИНАМІКА ЇЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

У статті досліджено галузеву структуру сучасної промисловості, стратегічні орієнтири та етапи якісних структурних змін у промисловості України.

This article explores the industrial structure of modern industry, strategic goals and stages of qualitative structural changes in industry of Ukraine.

Ключові слова: промисловість, галузева структура, модернізація, виробництво, конкурентоспроможність, промислова політика.

Key words: industry, industrial structure, modernization, production, competitiveness, industrial policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Орієнтація України на побудову ринкової економіки, її подальшу інтеграцію з державами СНД та високорозвинутими країнами зумовлює об'єктивну необхідність кардинальних структурних змін промислового виробництва.

В економіці України провідну роль відіграє промисловий комплекс, який впливає на стабілізацію фінансової та бюджетної політики, успішне продовження та поглиблення економічних реформ, структурні перетворення в економіці України.

Україна має великий інтелектуальний і технічний потенціал майже в усіх провідних галузях промисловості. Однак соціально-економічна ситуація в державі залишається складною. Складність зумовлена незавершеністю реформ структурної перебудови, негативним впливом деформації у відтворювальних процесах, які нагромаджувались протягом багатьох років, фізичним та моральним старінням виробничого потенціалу, що знижує конкурентну спроможність вітчизняної продукції, звужує ринки збуту та зменшує дохідність виробництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблемам структурної модернізації національної економіки, впливу структурних чинників на якісні процеси економічного розвитку країни, її міжнародну спеціалізацію присвячені роботи відомих вітчизняних дослідників, зокрема Я.Б. Базиліюка, О.С. Власюка, В.М. Гесця, Я.А. Жаліла, Б.Є. Кваснюка, І.В. Крючкової, В.Р. Сіденка, Т.П. Шинкоренко та ін.

Мета статті — проаналізувати сучасний стан галузевої структури промисловості, запропонувати стратегічні орієнтири та етапи якісних структурних змін в промисловості України, визначити першочергові завдання промислової політики на наступні роки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Промисловість — головна, провідна галузь матеріального виробництва, у якій створюється переважна частина валового внутрішнього продукту й національного доходу. Наприклад, у сучасних умовах частка промисловості в сукупному ВВП розвинених країн становить близько 40%. Провідна роль промисловості зумовлена й тим, що від успіхів у її розвитку залежить ступінь

задоволення потреб суспільства у високоякісній продукції, забезпечення технічного переозброєння й інтенсифікації виробництва.

Сучасна промисловість складається з безлічі самостійних галузей виробництва, кожна з яких включає більшу групу родинних підприємств і виробничих об'єднань, розташованих в окремих випадках на значному територіальному видаленні друг від друга. Галузева структура промисловості характеризується складом галузей, їхніми кількісними співвідношеннями, що виражають певні виробничі взаємозв'язки між ними. У процесі статистичного обліку й аналізу галузева структура промисловості визначається шляхом знаходження питомої ваги галузей у загальному обсязі виробництва продукції, чисельності зайнятих і вартості основних виробничих фондів промисловості.

Серед перерахованих показників, за допомогою яких визначається галузева структура промисловості, основним є показник обсягу виробленої продукції. Він дозволяє більш об'єктивно судити не тільки про співвідношення галузей, але й про їхні взаємозв'язки, динаміку галузевої структури промисловості. Визначаючи галузеву структуру промисловості за показником чисельності зайнятих, варто мати на увазі, що в цьому випадку буде отримана трохи інша картина, що не зовсім точно характеризує дійсну частку галузей у виробництві: питома вага трудомістких галузей завищена, і, навпаки, частка галузей з високим рівнем механізації й автоматизації виявиться заниженою. Галузева структура, обчислена за допомогою показника вартості основних фондів, головним чином відображає виробничо-технічний рівень галузей промисловості.

У галузевій структурі промисловості відображається рівень індустріального розвитку країни і її економічної самостійності, ступінь технічної оснащеності промисловості й провідна роль цієї галузі в економіці в цілому. Більш розроблена галузева структура промисловості певною мірою характеризує ефективність промислового виробництва. Про прогресивність структури промисловості судять як за складом і питомою вагою галузей, що входять у промисловість, так і за тим, наскільки досконала внутрішньогалузева структура тієї або іншої галузі промисловості, тобто наскільки в даній галузі представлені й розвинені найбільш прогресивні виробництва.

Взаємозв'язок галузей промисловості, пропорції, що склалися між ними, зумовлений способом виробництва, а також сукупною дією на його основі багатьох інших факторів. До найважливіших із цих факторів, що визначають зміни в галузевій структурі промисловості, належать:

- 1) НТП і ступінь впровадження його результатів у виробництві;
- 2) рівень суспільного поділу праці, розвиток спеціалізації й кооперування виробництва;
- 3) ріст матеріальних потреб населення;
- 4) суспільно-історичні умови, у яких проходить розвиток промисловості;
- 5) природні ресурси країни.

Класифікація галузей промисловості заснована на наступних основних економічних принципах: економічне призначення виробленої продукції; характер функціонування продукції у виробничому процесі; однорідність цільового призначення випускається продукції, спільність сировини, що переробляється, спорідненість застосованої технології; характер впливу на предмет праці й ін.

Розподіл промислового виробництва за економічними призначеннями продукції не збігається з галузеву структурою промисловості, тому що натуральна форма виробленої в галузі продукції нерідко не визначає її економічного призначення. Тому в системі національних рахунків широко використовується класифікація галузей промисловості, що передбачає їхнє об'єднання у великі комплексні галузі за однією з наступних ознак: однорідність цільового призначення виробленої продукції (машинобудівна, паливна, харчова, промисловість будівельних матеріалів), спільність вихідної сировини (металообробна й деревообробна), спорідненість застосованої технології (хімічна промисловість). Найбільша частина галузей охоплюється ознакою цільового призначення продукції, що випускається ними.

Угруповання за характером впливу на предмет праці підрозділяють всю промисловість на добувні й обробні галузі. До складу добувної промисловості входять галузі, у яких здійснюється процес видобутку сировини й палива із земних надр, лісів і водойм (вугільна, лісова й ін.). До групи обробної промисловості належать галузі, що займаються переробкою сировинних матеріалів. Залежно від вихідної сировини обробна промисловість підрозділяється на галузі, що переробляють сировину промислового походження (виробництво чорних, кольорових металів і ін.), і галузі, що переробляють сільськогосподарську сировину (м'ясна, цукрова, бавовняна й ін.).

Сучасний етап економічного розвитку провідних країн світу характеризується великими зрушеннями структури господарства, що зумовлює необоротність переходу до нових міжгалузевих і відтворювальних пропорцій. На це вплинули й такі фактори, як сировинна й енергетична кризи, що сприяли подорожчання сировини й енергоносіїв, а отже, устаткування й будівництва. Ускладнився інвестиційний процес, у цілому значно підвищилися витрати виробництва. Все це не тільки викликало, але й підсилює тенденції до подорожчання самого відтворювального процесу. Такий розвиток подій об'єктивно стимулює вступ країн ринкової економіки в новий етап технологічної революції.

Розвиток нових форм суспільного попиту, перехід до

нових видів і зразків техніки й принципово нових технологічних процесів і т.д. привели до зміни сформованих пропорцій в економіці, які йшли по двох напрямках:

- по-перше, реконструкція й модернізація традиційних провідних галузей економіки;
- по-друге, зміна поколінь продукції, що випускається в секторі нових наукомістких галузей.

Для розвинених країн сьогодні характерні насиченість виробництва технікою й кваліфікованою робочою силою, наявність ємного платоспроможного попиту на товари й послуги найрізноманітнішого призначення. Тому для збільшення виробництва готових виробів немає необхідності нарощувати випуск металу, комплектуючих і т.д., більше того, чисельність верстатного парку в ряді країн стала навіть скорочуватися.

Минаюча структурна перебудова націлена на підвищення якісних параметрів виробництва й виробів, що випускаються, посилення ресурсозберігаючого типу відтворення, інтенсифікацію народногосподарських процесів, прискорений розвиток новітніх наукомістких галузей. Структурні зміни відбуваються в галузевому й відтворювальному розрізах. Структурні перетворення стали здійснюватися на мікрорівні — рівні підгалузей і видів виробництва — головним чином за рахунок якісних зрушень усередині традиційних галузей господарства.

При цьому провідною галуззю матеріального виробництва залишається промисловість і, насамперед, машинобудування, де акумулюються науково-технічні досягнення. Тому саме в ній найбільш помітна тенденція до зниження питомої ваги сировини, енергоносіїв, живої праці, у структурі промисловості стрімко росте частка новітніх наукомістких галузей. Зберігається тенденція скорочення частки добувної промисловості (при рості витрат на розвідку, буріння й видобуток газу, нафти й т.д.). При цьому в неї усе більше проникають новітні прогресивні технологічні процеси, впроваджуються мікропроцесори й мікросхеми, які впливають на структуру виробництва й сприяють масовому вивільненню з виробничого процесу робочої сили.

Комплексна автоматизація виробництва, розробка "безлюдної" технології — провідні напрями НТП. Причому головний напрям їхнього розвитку — це не створення окремих машин, а розробка й впровадження комплексів, систем машин у сільському господарстві, будівництві, видобутку корисних копалин, складському господарстві й т.д.

У цілому, в останні десятиліття в індустріально розвинених країнах загальною закономірністю галузевих зрушень укладається в помітному зниженні питомої ваги сировинних галузей і сільського господарства, у технічній модернізації промисловості й швидкому росту галузей сфери послуг. Найбільш радикальні зміни відбуваються на рівні підгалузей, у рамках яких найвищу динаміку мають наукомісткі виробництва.

Шлях України до ринкової економіки супроводжувався фактичним марнуванням її промислового потенціалу.

Ознаками цього є різке погіршення структури промисловості за період економічного спаду, глибока інвестиційна криза, втрата українськими підприємствами внутрішніх та зовнішніх ринків. Втрачено напрацьований потенціал в машинобудуванні, легкій промисловості та в інших галузях з високою доданою вартістю.

Укорінилася експортоорієнтована модель економічного розвитку, причому у світовому поділі праці Україна

закріплюється як сировинний та ресурсний придаток, зростаючий ринок збуту продукції іноземного походження.

У результаті цього вітчизняна економіка втрачає продуктивні робочі місця, новостворену додану вартість, на території України розміщуються ресурсо-, енерго- та екологіємні виробництва, що обслуговують потреби більш розвинених країн світу.

Вихід із ситуації, що склалася, можливий лише через здійснення цілеспрямованої державної промислової політики.

Технічні, фінансові, людські, організаційні ресурси, набуті та збережені протягом останніх років, доки їх не втрачено під тиском безцільної економічної політики та цілеспрямованих дій зовнішніх конкурентів, необхідно спрямувати на відродження та широкомасштабну структурну перебудову вітчизняного промислового потенціалу.

Стратегічним завданням такої перебудови є забезпечення системної модернізації промислового виробництва, його відповідності сучасним вимогам науково-технологічного прогресу та постіндустріального розвитку.

Стратегічними орієнтирами структурних змін у промисловості України є наступні.

По-перше, поширення ресурсо-, енерго- та екологозбережних технологій. Зважаючи на довгострокову перспективу зростання вартості енергетичних ресурсів та низький рівень самозабезпеченості ними української економіки, ресурсо- і енергозбереження мають стати провідними складовими політики підвищення економічної незалежності національної економіки, підвищення конкурентоспроможності українських виробників.

По-друге, поступова переорієнтація промисловості із зовнішніх на внутрішні ринки збуту та імпортозаміщення. В умовах постійного посилення конкурентного тиску навряд чи можна розраховувати на значне зростання експорту продукції українських виробників. Це зумовлює необхідність переорієнтації промисловості на забезпечення насамперед внутрішнього ринку продукції, орієнтованої на споживчий ринок (продовольство, одяг, взуття, меблі, предмети побуту, автомобілі), виробничого призначення (сировина та комплектуючі для виробництва готової продукції) та інвестиційної продукції (виробниче обладнання).

По-третє, забезпечення конкурентоспроможності через модернізацію економіки. Це дозволить перейти від механічного збільшення витрат на соціальну сферу до дійсної гуманізації соціально-економічних відносин, яка має міцне підґрунтя у вигляді динамічного зростання економіки та підвищення її продуктивності.

Забезпечення конкурентоспроможності потребує виконання двоєдиного завдання:

1) переорієнтації фінансових ресурсів з поточного споживання в інвестування та спрямування інвестиційної діяльності на становлення ефективної національної економіки;

2) інноваційного спрямування інвестицій, активізації нововведень як пріоритетної складової стратегії соціально-економічного розвитку держави.

Ці завдання прямо пов'язані з необхідністю суттєвого посилення ролі державної політики в економічному розвитку, вдосконалення органів державного регулювання економіки, якнайповнішого використання потенціалу державного сектора економіки.

Загальносвітова тенденція подорожчання енергоресурсів робить енергозалежність української економіки все більш загрозливою для перспектив економічного розвитку. Йдеться про вичерпання чинників, які забезпечили конкурентоспроможність України в енергоємних галузях — металургії, хімії — сферах теперішньої міжнародної спеціалізації українського промислового комплексу, а також про підвищення собівартості та погіршення конкурентоспроможності виробників, які працюють на внутрішньому ринку.

Україні не вдасться досягти стабільного розвитку та енергетичної незалежності, доки:

— в галузевій структурі промисловості понад 50 % належатиме енергоємним переважно сировинним галузям;

— в галузях економіки та побуті пануватимуть застарілі енерговитратні обладнання та технології;

— в державній економічній політиці та суспільній свідомості не встановиться розуміння необхідності змін, спрямованих на становлення сучасної, притаманної постіндустріальним суспільствам структури економіки.

Відповідно до поставлених завдань промислової політики України повинна бути орієнтована на збереження конкурентоспроможних нині галузей та всебічну підтримку "точок прориву", які мають змінити конкурентні переваги та спеціалізацію України у світовій економіці.

Експортоорієнтовані галузі з сировинною спрямованістю (гірничо-металургійний комплекс, хімічна промисловість) залишатимуться в найближчому часі головними джерелами валютних надходжень в національну економіку та провідними платниками податків.

Завданням промислової політики має стати стимулювання їх широкомасштабної технологічної модернізації з максимальним використанням потенціалу вітчизняних машинобудівних підприємств та науково-технічних установ, спрямоване на підвищення енергоефективності виробництва та продуктивності праці.

Потрібно зберегти належні темпи зростання цих галузей.

Галузі, орієнтовані на кінцевого споживача (харчова промисловість та переробка сільськогосподарської продукції, окремі підгалузі машинобудування, легка промисловість), мають суттєвий потенціал розвитку та повинні зростати як через подальше поглиблення внутрішнього споживчого попиту, так і завдяки освоєнню зовнішніх ринків відповідної продукції, насамперед — на пострадянському просторі та на просторі ЄС.

Більшість підгалузей машинобудування (авіа-, судно-, автомобілебудування, верстатобудування, важке машинобудування, галузі оборонно-промислового комплексу) належать до перспективних галузей, в яких містяться точки прориву та економічного зростання. Їхній потужний науково-технічний та технологічний потенціал має бути реалізований завдяки зміцненню внутрішнього інвестиційного попиту, розвитку міжнародної виробничої кооперації, оволодінню новими ринками збуту продукції. Саме вони мають стати базисом інтеграції вітчизняної промисловості в систему міжнародного поділу праці. Їм також відводиться ключова роль у забезпеченні технологічної модернізації базових галузей промисловості.

Галузі сучасних технологій (насамперед, електроніка, радіотехніка, приладобудування), що майже при-

пинили своє існування в Україні, мають створюватися з "нуля" із залученням ресурсів компаній-світових лідерів високих технологій, створенням преференційних умов для інноваційного розвитку.

Паливно-енергетичний комплекс має стати за нижніх умов предметом особливої уваги державної промислової політики.

Стратегічним напрямом є відновлення державного впливу в підгалузях ПЕК, де він втрачений (нафтопереробка), та підвищення його ефективності в підгалузях, де він ще зберігається (електроенергетика, газовидобування, вугільна галузь).

Метою державної політики має стати безперервність енергозабезпечення економіки та коригування енергетичного балансу країни на користь енергоносіїв власного видобутку (вугілля, метану, біопалива).

ВИСНОВКИ

Стан галузевої структури і якісних параметрів структури національної економіки (технологічна структура, структура кредитів та інвестицій) свідчить про низький рівень розвитку конкурентних можливостей України.

Структурна недосконалість економіки України вже в середньостроковому періоді спричинить значне зниження її конкурентоспроможності, прискорене нівелювання цінних переваг через зовнішні енергетичні цінні "шоки". Все це потребує цілеспрямованих дій щодо структурної перебудови національної економіки та зміцнення інвестиційно-інноваційних чинників економічного розвитку країни шляхом проведення активної державної політики, що сприяла б вирішенню проблеми створення конкурентних переваг і підвищенню ефективності економічної системи країни. Існує нагальна потреба спрямування економічної політики на формування механізмів нагромадження капіталу на перспективних з точки зору стратегічних національних економічних інтересів напрямках економічної діяльності.

Передусім необхідна послідовна структурно-інноваційна та науково-технологічна політика, зорієнтована на реалізацію існуючих та створення нових динамічних національних конкурентних переваг при послідовному поширенні імпульсів зростання в суміжні сектори промисловості [2, с. 32], забезпечення стійкості економічної системи України, прискорення її паритетної інтеграції в сучасну світогосподарську систему, зокрема створення реальних передумов для інтеграції з ЄС. Адже, хоча інноваційні зміни в економіці порушують рівновагу через викликані ними структурні зрушення, проте вони створюють внутрішню енергію зростання й можливості переходу системи в нову якість, значно підвищуючи її конкурентоспроможність [11]. Відсутність визначених орієнтирів та механізмів структурної перебудови національної економіки фактично є чинником посилення інтенсивності впливу на країну можливих зовнішніх кризових процесів.

Необхідність досягнення позитивного впливу структурних чинників національної економіки на її конкурентоспроможність ставить перед структурно-інноваційною політикою держави потребу вирішення в коротко- та середньостроковому періоді комплексу завдань, серед яких головними вважатимемо наступні:

— орієнтація на збільшення обсягів і розширення складу перспективних технологій на серединних та завершальних стадіях технологічного циклу, що забезпечують більше зростання доданої вартості;

— стимулювання інвестиційного оновлення та модернізації вітчизняної промисловості;

— стимулювання розвитку наукомістких та високотехнологічних виробництв і створення умов для здійснення капіталовкладень у технологічне оновлення виробництва;

— забезпечення прискореного розвитку внутрішнього ринку порівняно з зовнішнім попитом та поліпшення його структурних характеристик за рахунок інноваційних чинників;

— впровадження механізмів стимулювання та підтримки високотехнологічного експорту;

— вдосконалення державного фінансування структурних та інноваційних зрушень;

— трансформація економічної та інвестиційної політики у напрямі створення привабливих умов для виробництва завершальних стадій технологічного циклу;

— зміцнення інституційних чинників структурних перетворень;

— покращення інвестиційного клімату (як для внутрішніх, так і для іноземних інвесторів) для підвищення ефективності національної економіки;

— стимулювання заходів щодо подолання ресурсовитратного характеру виробництва.

Література:

1. На пути к конкурентоспособной экономике. Обсуждение доклада Е. Ясина и А. Яковлева "Конкурентоспособность и модернизация российской экономики": www.liberal.ru/sitan.asp?Rel=110.

2. Трунин С. Структурный кризис и неолиберальная глобализация // Экономист. — 2005. — № 3. — С. 27—33.

3. Melnikas B. The National Economy and Its Efficiency: Specialization, Economic "Oases" and Regional Clusterization // Ekonomika. — 2004. — № 66. — Р. 1—20.

4. Buckley P.J., Pass C.L., Prescott K. Measures of International Competitiveness: A Critical Survey // Journal of Marketing Management. — 1988. — Vol. 4. — № 2. — Р. 175—200.

5. Геєць В.М., Семиноженко В.П. Інноваційні перспективи України. — Х.: Константа, 2006.

6. Федчула Л. Технологічний розвиток економіки // Економіка України. — 2006. — № 5. — С. 4—10; № 6. — С. 4—11.

7. Шинкаренко Т.П. Структурні зміни в економіці України: порівняння із загальносвітовими тенденціями // Економіка і прогнозування. — 2006. — № 1. — С. 77—92.

8. Крючкова І.В. Структурні чинники розвитку економіки України. — К.: Наукова думка, 2004.

9. Вахненко Т. Товарний експорт України у системі світогосподарських зв'язків // Економіка України. — 2006. — № 6. — С. 73—84.

10. OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2005.

11. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: Теорія та механізм реалізації: монографія. — К.: КНЕУ, 2004.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2012 р.